

Функціонування повтору репрезентує народнописенні витоки мовотворчості поета. Беззаперечним свідченням високого рівня художньої мови Т. Мельничука, специфіки його поезики є майстерне поєднання різних типів і видів повтору, що слугує тіснішому зв'язку компонентів

вірша. Особливості поетичного мовомислення найяскравіше виявляються в стилістико-синтаксичній організації як окремих творів автора, так і цілих збірок, що є перспективним для подальшого дослідження.

Література

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок – К. : Довіра, 2006. – 705 с.
2. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект : [наук.-навч. посібн.] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 138 с.
3. Зуєнко Ю. І. Архетипні символи в поезії Т. Мельничука / Ю. І. Зуєнко // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 607. – С. 214–218.
4. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 345 с.
5. Мельничук Т. Твори : в 3 т. / Т. Ю. Мельничук. – Коломия : Вік, 2003. – Т. 1. – 254 с.
6. Папина А. Ф. Текст: его единицы и глобальные категории : [учебник для студ.-журналистов и филологов] / А. Ф. Папина. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 367 с.
7. Пена Л. І. Діалектна лексика у поезії Тараса Мельничука / Л. І. Пена // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 6. – С. 38–43.
8. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. Т. 3 : Об изменении значения и заменах существительного / А. А. Потєбня – М. : Просвещение, 1968. – 550 с.
9. Пришляк Л. Б. Повтор як засіб експресивного синтаксису поетичного мовлення 60-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. Б. Пришляк ; Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2002. – 21 с.
10. Синиця І. Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту / І. Синиця // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 56–60.
11. Українська мова : енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 75 с.

УДК 811.161.2'38-11

О. С. Черемська

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Нариси зі стилістики Бориса Ткаченка

в контексті харківських лінгвістичних студій 20 – початку 30 рр. ХХ ст.

Черемська О. С. Нариси зі стилістики Бориса Ткаченка в контексті харківських лінгвістичних студій 20 – початку 30 рр. ХХ ст. Стаття містить огляд доробку Харківської лінгвістичної школи 20 – початку 30 рр. ХХ ст. у галузі культури мови та аналіз лінгвостилістичної концепції Б. Ткаченка, обґрунтованої в праці «Нарис української стилістики». Схарактеризовано основні ідеї науковця щодо сутності й природи взаємозв'язків літературної мови з мовою індивідуальною та народно-розмовною. Зосереджено увагу на засадничих поняттях стилістики в трактуванні Б. Ткаченка.
Ключові слова: Харківська лінгвістична школа, стилістика української мови, культура мови, функціональні стилі, групові стилі, індивідуальна мова, літературна мова, нормативність.

Черемская О. С. Очерки по стилистике Бориса Ткаченко в контексте харьковских лингвистических исследований 20 – начале 30 гг. XX в. Статья содержит обзор работ Харьковской лингвистической школы 20 – начале 30 гг. XX в. в области культуры речи и анализ лингвостилистической концепции Б. Ткаченко, обоснованной в работе «Очерк украинской стилистики». Охарактеризованы основные идеи ученого относительно сущности и природы взаимосвязей литературного языка с языком индивидуальным и народно-разговорным. Сосредоточено внимание на основных понятиях стилистики в трактовке Б. Ткаченко.
Ключевые слова: Харьковская лингвистическая школа, стилистика украинского языка, культура речи, функциональные стили, групповые стили, индивидуальная речь, литературный язык, нормативность.

Cheremskaya O. S. Essays on Borys Tkachenko's stylistics within the context of the Kharkiv linguistic studies of the 1920s and early 1930s. The article contains overview of the 1920s and 1930s Kharkiv linguistic school's works in the sphere of the language culture and analysis of B. Tkachenko's linguistic style conception argued in work "Essay of the Ukrainian stylistics" consisting of five lectures which were published as brochures in Kharkiv in 1930. It has been characterized that the scientist's main ideas about essence and nature of relations between the literary language and the individual and people's spoken one. The group and functional division that contains three basic way of speaking, 1) The daily spoken language "obykhidna" – ordinary, everyday, "familiarna", vulgar, 2) The literary and poetical language; 3) The scientific and technical language, has been underlined.

Attention was concentrated on the basic concepts of stylistics in B. Tkachenko's interpretation. The concept "literary language" has been interpreted as a product of cultural development, consciously organized work piece that has to serve all spheres of society's cultural activity; its normativity, stability, obligatoriness for the respective state of every citizen have been stressed.

Key words: Kharkiv linguistic school, stylistics of the Ukrainian language, culture of language, functional styles, group styles, individual language, literary language, normativity.

Українська лінгвостилістика впродовж ХХ ст. розвинулася в багатогранну галузь, що осягає як закономірності формування окремих ідіостилів, так і основні тенденції розвитку мови художньої словесності, наукової, публіцистичної, офіційної й розмовної практики (праці Н. Д. Бабич, Д. Х. Баранника, С. П. Бевзенка, В. С. Ващенко, І. Р. Вихованця, О. Т. Горбача, С. Я. Єрмоленко, М. А. Жовтобрюха, В. С. Калашника, М. П. Кочергана, А. П. Коваль, Т. А. Космеди, Л. І. Мацько, О. Г. Муромцевої, О. А. Сербенської, Н. М. Сологуб, Л. С. Паламарчук, М. М. Пилинського, В. А. Чабаненка, І. Г. Чередниченка).

Міцним підґрунтям до розбудови стилістики на широкій лінгвістичній основі стали наукові пошуки мовознавців 20 – поч. 30-х рр. ХХ ст. У колі славетних мовознавців – представники Харківської лінгвістичної школи: Л. Булаховський, М. Гладкий, Б. Грінченко, М. Йогансен, О. Курило, С. Наконечний, К. Німчинов, О. Синявський, С. Смеречинський, М. Сулима, Б. Ткаченко, О. Фінкель. «20-ті і поч. 30-х рр., – зауважує М. Жовтобрюх, – багаті на різноманітні розвідки із стилістики та культури української мови, що зрідка виходили окремими брошурами й досить часто публікувались як статті в різних періодичних виданнях» [3:130]. Їх характерною рисою є розгляд стилістичних явищ у контексті синтаксису, фразеології, лексикології й семантики: «До того часу, – зазначає С. Єрмоленко, – стилістичні явища вивчалися у практичному плані як додаткова характеристика лексичних, фразеологічних, граматичних явищ, як засіб урізноманітнення, шліфування мови, вироблення загальнолітературних норм (праці мовознавців 20–30-х рр. ХХ ст. О. Курило, І. Огієнка, М. Гладкого, Б. Ткаченка, О. Синявського, С. Смеречинського). На практиці об'єднувалися завдання стилістики і культури мови, або пуризму» [4:652]. Ще однією рисою навчальних праць і науково-теоретичних розвідок мовознавців 20 рр. ХХ ст. є опертя на науковий доробок інших наукових шкіл, на

західноєвропейські лінгвістичні традиції¹. Елементи структуралізму, що розвивалися в межах Празького лінгвістичного гуртка, знайшли відображення у працях О. Курило².

Упродовж десятиріччя відбувалося збирання, опрацювання й осмислення лінгвістичних фактів і явищ, поки у 1930 р. з'явилася перша системна праця з української стилістики Б. Ткаченка³.

¹Зважаючи на численні покликання в лінгвостилістичних студіях харківських мовознавців, можемо стверджувати, що Харківська лінгвістична школа періоду 20 – поч. 30-х рр. (як і в попередні періоди своєї наукової діяльності) перебувала у взаємодії з іншими лінгвістичними школами (Ленінградською (Щербівською) та Московською (Фортунагівською)). Здобули також активне обговорення дослідження західноєвропейських лінгвістів – Ф. Міклошича, Т. Маретіка, Ф. де Соссюра, Ш. Баллі.

²Аналізуючи шляхи формування лінгвістичних поглядів О. Курило, Ю. Шевельов зауважує: «Я маю на увазі її згадки про західноєвропейських мовознавців – не тільки романтика Карла Фосслера (5, 10), а і ближчого до структуралізму Шарля Баллі (5, 9); ранні вимоги будувати граматику суворо формально (3, 168) і синхронно. Є всі дані думати, що в міру свого прощання з молодими роками Курило усвідомлювала, що і національній справі наука може краще прислужитися не романтичним захватом і запалом, а суворим, систематичним і об'єктивним вивченням справжніх фактів (Ю. Шевельов «Олена Курило») [9:69]. «Вона більше, ніж хто з її сучасників, українських мовознавців, – стверджує Ю. Шевельов, – усвідомлювала вагу суворості і послідовної методології. Тому не випадково у всіх її наукових працях в перемішку з посиланнями на славістів ми зустрінемо посилання на теоретичні мовознавчі праці. Імена Ш. Баллі, Я. Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра, О. Есперсена. А. Мее, Ж. Вандрієса, Г. Шухардта, а надто фонетистів світового імені» [9:85].

³Борис Данилович Ткаченко (15.І.1899, Воронеж – 23. ХІІ. 1937, Київ) – український мовознавець, представник Харківської лінгвістичної школи; учень Л. Булаховського та О. Синявського; автор праць з української діалектології, сучасної української літературної мови (граматика, лексикологія, стилістика), лексикографії, правопису; співупорядник «Українського правопису» 1928; співавтор «Загального курсу української мови»

Грунтовний аналіз лінгвостилістичного доробку мовознавців окресленого періоду здійснено в дослідженнях Ю. Шевельова, Т. Лукінової, О. Тараненка, С. Бевзенка, М. Жовтобрюха, а також Н. Карікової, Т. Коць, Т. Мельник, О. Тихоненко, Р. Трифонова.

Першим серед харківських лінгвістів порушує стилістичні проблеми М. Сумцов у праці «Начерк розвитку української літературної мови» (1918), зауважуючи, що варто поділити українську літературну мову на два великі відділи – на мову художню і мову наукову й публіцистичну, таким чином виокремлюючи два функціональні різновиди літературної мови.

Одним із перших стилістичних досліджень, виконаних на матеріалі української літературної класики, була праця О. Курило «Уваги до сучасної української літературної мови», схарактеризована як «неоціненний стилістичний порадник», яка визначила «найголовніші стилістико-синтаксичні особливості української мови, кожне своє твердження обґрунтовуючи прикладами з народної творчості і красного письменства, а обізнаність із тогочасним мовознавством і західноєвропейськими та слов'янськими мовами дала їй змогу наводити міжмовні паралелі, увиразнюючи риси, найпритаманніші українській мові» [7:3]. М. Жовтобрюх серед стилістичних праць О. Курило виокремлює невелике за обсягом (24 с.), але ґрунтовне дослідження «Паралельні форми в українській мові, їх значення для стилю» (Читано у філологічній секції Української Академії наук 1923 р.), якому, на думку вченого, властивий «не тенденційний, а об'єктивний аналіз фактів української мови» [3: 130].

М. Гладкий у численних статтях «Лексика наших газет» (1927), «Мова нашої преси. (До проблеми культури українського слова)» (1926), «Стилістика як праця газетяра – журналіста» (1928) і працях «Наша газетна мова» (1928) і «Мова

сучасного українського письменства» (1930) аналізує особливості слововживання, розглядає культуромовні аспекти публіцистики та словесності.

М. Сулима досліджує синтаксичні явища: «Літературна мова в українській синтаксі» (1927), «Дещо про нормативно-мовну справу. (Вимова, наголос, синтакса)» (1928); український стилістичний синтаксис у поєднанні з лексичною семантикою та фразеологією: «Українська фраза. Коротенькі начерки» (1928).

Окремі стилістичні явища стали об'єктом аналізу мовознавчих і літературознавчих наукових розвідок М. Йогансена: «Шляхи розвитку сучасної літ. укр. мови» (1925), «Елементарні закони версифікації (віршування)» (1922) та «Як будеться оповідання. Аналіз прозових зразків» (1927), що розкривають такі питання стилістики, як поетична та прозаїчна мова, література як мистецтво слова, основні засоби милозвучності, образ-малюнок, що, на думку мовознавця, є найголовнішим джерелом поезії, істотним її елементом.

Низка праць з теоретичних і практичних питань стилістики представлена в доробку О. Фінкеля: «Короткий вступ до теоретичної стилістики» (1927, вип. 1). У статті, опублікованій у «Наукових записках Харківської н.-д. кафедри мовознавства», учений висвітлює поняття стилю, визначаючи його як «індивідуальне естетичне слововживання», й розмежовує поняття «мова» і «мовлення» («мова» і «язик»). Стилістику окреслює як науку про мову, а мову вважає не лише засобом висловлення думки, пізнання й спілкування, а й витвором мистецтва. У мові розрізняє явища конструктивні, спрямовані на забезпечення комунікативних функцій, які вивчає граматику, й естетичні, які досліджує стилістика. Ще однією вагомою працею мовознавця зі стилістики є стаття «Семантико-стилістичні етюди» (Наукові записки Харківської н.-д. кафедри мовознавства, 1929, вип. 2). Автор розглядає проблему зміни семантики слова, причини, що викликають ці зміни, зіставлення попереднього й нового значень, а також евфемізми, іронію, ономасію та ін. Проблеми мови і стилю вчений розглядає в статті «Майстерність «Конотопської відьми»» (1928), а також у працях, присвячених перекладу: «Г. Ф. Квітка – перекладач власних творів» (1929) та ін.⁴ Як зауважує

(разом із М. Йогансеном, 1920-ті рр.); «Практичного російсько-українського словника» (у співавторстві з М. Йогансеном, К. Німчиновим, М. Наконечним, 1926). Навчався в Харківському інституті народної освіти. Ще студентом викладав українську мову на робочому факультеті Харківського технологічного інституту (1917–1923), згодом – аспірант секції української мови Науково-дослідної кафедри ім. О. Потебні при ХІНО (з 1925). Викладав на профобрі ХІНО, у Комуністичному університеті ім. Артема, Всеукраїнському інституті підвищення кваліфікації вчителів (з 1924). Старший науковий співробітник Харківського філіалу Інституту мовознавства АН УРСР (1927). Перекладач, консультант-коректор Партіздат ЦК КП(б)У, відповідальний секретар журналу «Музика – масам» (1929). Під керівництвом Леоніда Булаховського створив перший окремий спеціальний курс стилістики української мови «Нарис української стилістики» (5 лекцій), який видав у Харкові 1930 р.[5].

⁴Упродовж цього періоду видано праці й іншого антипуристичного спрямування: О. М. Матвієнко «Стилістичні паралелі. Проти пуризму» (Харків, 1932), Н. А. Кагановича «На мовно-стилістичні теми» (Харків, 1934), «Стилістичні особливості пролетарської публіцистики: Зб. статей» (Київ-Харків, 1935) та його ж статті: «Про дослідження мови драми і про мову «Платона Кречета»

М. А. Жовтобрюх, не всі погляди О. М. Фінкеля «витримали іспит часом, але в 20-ті роки ці розвідки викликали значний інтерес читача, зокрема наукової молоді, порушуваними в них актуальними проблемами» [3:141].

Вагомим науковим доробком зі стилістики української мови досліджуваного періоду є праці Л. Булаховського «Загальний курс української мови» (1929), «Підвищений курс української мови» (1929, 1931), за редакцією вченого «Основи мовознавства» (1931–1932), створені у співавторстві з І. Завадовським, у яких окреслено основні поняття і терміни стилістики української мови, схарактеризовано стилістичні засоби мови, висвітлено питання ритмомелодики, нормативності в мові, естетичну цінність мови, виокремлено функціональні стилі, експресивну функцію мови, емоціональну цінність слова або фрази, образні слова, метафоричні значення слова, експресію, табу, евфемізми, фонетику дитячої мови, стилістичні норми.

У праці С. Смерчинського «Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)» (1932), що вийшла друком на початку тридцятих, розміщено «розвідки та статті на теми переважно синтаксичні (у зв'язку з фразеологією та стилістикою). Об'єкт – народня мова, особливості, що характеризують українські народньо-територіяльні діалекти» [6:6]. Учений аналізує морфологічні категорії з огляду на їхні синтаксичні функції, особливості різнотипних синтаксичних конструкцій, властивих народній українській мові, значну увагу зосереджуючи на їхній «стилістичній вазі».

Варто зауважити, що серед праць, у яких питання стилістики висвітлено дотично до питань культури мови, «в кінці 20-х – на початку 30-х років, – зазначає С. Бевзенко, – з'являються й теоретичні розвідки з загальної стилістики (пор., наприклад: Зайцева Т. В. Стилістичне значення генітиву приналежності присвійних прикметників // Центр. держ. курсів українознавства. 1930. Кн. 3. – С. 57 – 69 та ін.), а також систематичні курси. Щоправда, з останніх можна назвати лише працю Б. Ткаченка «Нарис української стилістики», що вийшла протягом 1930 р. у вигляді п'яти окремих лекцій-брошур (загальний обсяг – близько 10 друкованих аркушів) за редакцією Л. А. Булаховського. Вона була першою загалом вдалою спробою систематичного викладу питань української стилістики, в якій уважний читач, зокрема студент і вчитель, міг знайти і конкретні практичні поради щодо вживання окремих груп лексики, фразеологізмів, граматичних форм тощо» [2:116].

О. Корнійчука» (Мовознавство, 1935, № 6), «Творчий метод Лесі Українки (Літ. критика, 1936, № 7).

Зазначена праця не раз привертала увагу мовознавців, однак ще не була об'єктом окремого наукового аналізу. Зокрема в монографічному дослідженні «Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941)» М. Жовтобрюх відзначає: «Варто, вважаю, згадати також, що в 1929 р. (у книжці рік видання чомусь не позначений) в Харкові була опублікована праця Б. Ткаченка «Нарис української стилістики»; вийшла вона за редакцією Л. Булаховського як посібник для заочників Центральних державних курсів українознавства. Українською мовою це була перша навчальна праця з даної дисципліни» [3:141]. Мовознавець також акцентує увагу на тому, що характерною їх особливістю є наявність дискусійних положень «Французької стилістики» відомого швейцарського лінгвіста Ш. Баллі (1865–1947) – одного з провідних представників Женевської лінгвістичної школи, автора праць із загального та порівняльно-історичного мовознавства, стилістики французької та німецької мов. Праця Ш. Баллі поєднує в собі дослідження загальної лінгвістики та специфічних особливостей французької мови (у зіставленні з німецькою). У роботі ж Б. Ткаченка акцентовано увагу на багатстві й різноманітті індивідуального мовлення без зіставлення з іншими мовами, однак, як і Ш. Баллі, Б. Ткаченко викладає матеріал яскраво й образно, використовуючи ілюстративний матеріал народно-розмовного та художнього стилів мови. Кожну лекцію завершує система вправ і завдань, доданих з лінгво-дидактичною метою. Текст «Нарису» іноді сприймається як певні нотатки до системного наукового викладу (через наявність розлогих міркувань). У таких працях викристалізувалися підходи до наукового аналізу складних і багатовимірних стилістичних явищ.

Автор, свідомий усієї складності завдань першопрохідця (про що наголошує в лекції IV), ставить за мету окреслити понятійний апарат стилістики: «стиль», «індивідуальна мова», «селянська мова», «мова літературна» («нормальна мова», «спільна мова», «спільно-нормальна мова»), «літературне мовлення», «поняття літературної норми», «групові стилі», «функціональні відміни», висловлюючи свої міркування щодо відповідності назви поняття його змістові. Як приклад мовознавець наводить ряд термінологічних дублетів поняття «літературна мова», який через недостатню відповідність не раз намагалися замінити іншими термінами: «спільна», «спільно-народня», «спільно-державна», «культурна мова». Перевагу вчений віддає терміну «літературна мова», оскільки, на його думку, цей термін хоч і менш досконалий за інші, однак більш звичний.

Перша лекція «Декілька слів про завдання і предмет стилістики» розпочинається заувагою про необхідність введення лекцій зі стилістики після

вивчення «Загально-практичного курсу української мови» за редакцією Л. Булаховського. Наводячи загальновідоме визначення стилю «Стиль – це відмінна маніра писати чи говорити» [8, I:1], мовознавець вважає за необхідне конкретизувати його, урахувавши «незліченне число індивідуальних «українських мов», заледве оглядну силу відмінних способів українського мовлення». Адже як немає людей, подібних статурою, зовнішністю, голосом чи манерами, так не існує людини, яка б висловлювалася однаково в усіх обставинах свого буття. І саме «культурний розвій розкриває особі щораз багатші можливості одмінного мислення й говоріння» [8, I:2].

Характеризуючи взаємозалежність функціональних і групових, тобто соціальних, відмінностей мовлення, учений наголошує на широких можливостях стилістики: «1) вивчати мову і стиль мовних одиниць; 2) вивчати мову і стиль в зв'язку із різними мовними функціями – переважно в межах тісніших мовних групувань» [8, I:6].

Установлюючи відмінності між *мовою і стилем*, між аналізом лінгвістичним і стилістичним, Б. Ткаченко чітко окреслює предмет і завдання стилістики: «В науці існує поняття так званої **семантики**: до нього належить весь зміст людської мислі, поєднаний із зверхніми **символами** мовлення... Отже можна сказати, що стиліст має своїм завданням вивчати семантику індивідуальної мови. При цьому, звичайно, він не може поминути й зверхньої її сторони. Але ця зверхня матеріальна сторона є для нього лиш матеріал дослідження, а не мета його. **Стилістика вивчає індивідуальну мову з семантичного погляду... Вона має з семантичного погляду вивчати добір (систему) висловних засобів, властивих мовній одиниці чи мовній групі в їх розмаїтих мовних функціях**» [8, I:6–8]. При цьому основне завдання стиліста щодо мови автора вчений убачає у відповіді на два запитання: чому він так сказав і що мав на увазі; для чого він так сказав і що саме хотів цим висловити.

Друга тема лекції I «Лексика української мови під стилістичним поглядом (синоніміка)», присвячена розгляді мовно-виражальних засобів лексичної стилістики: слів-синонімів, синонімічних групувань та фразеологізмів, – ілюструє сам процес відбору лексичного матеріалу під час мовленнєвої діяльності. Мовознавець акцентує увагу на властивій кожній мові «як цілокупності одиничних висловлювань» множинності аналогічних способів вислову, що дала «підставу вбачати в кожному індивідуальному мовленні і в кожній його функціональній постаті тільки певний добір висловних засобів належних до мови загалу» [8, I:10].

У галузі лексики множинність знаходить свій

вияв у наявності синонімічних висловів, або синонімів, які автор на прикладі синонімічного ряду з фразеологізмів зі значенням *балакучості*, окреслює поняттям «відмінами одного значення». Мовознавець описує мисленнєво-мовленнєвий процес добору відповідного слова із синонімічного ряду: слова з відмінами значення наявні в мисленнєвій пам'яті кожного мовця у вигляді зв'язків гнізда подібних значенням висловів, із яких мовець щораз здійснює свідомий відбір потрібного слова; «цей процес свідомого добирання слова тільки явніше показує нам те саме, що діється в людському розумі при всякому мовленні. Виявляється, що поодинокі слова, захищені в нашій пам'яті, не пробувають у ній ізольовано, позагніжджувані десь у свідомості в окремих комірках, а в'яжуться між собою цілою складною мережею мисленних сполук. Кожне слово, виходячи за певних обставин у центр свідомості, попускає від себе десятки нитів – якнайтонших, здебільшого неусвідомлених, часом недовідомих! Ці ниті ведуть у найтемніші, найдалі сховища людської думки. Нехай кожного певного разу ці многоазіри зв'язки, вся ця розлога сіть асоціацій не може вживитись у слові – вона виступає вглиб пам'яті, щоб на перший виклик явитися знову, може в іншому ладі, з іншими словами у центрі свідомості» [8, I:11–12].

Ці думки Б. Ткаченка, як ми вважаємо, співзвучні з поглядом Ш. Баллі на мову як систему, у якій усе взаємозв'язане та все взаємопоєднане: «І все ж постійне вживання мови засвідчує, що наша думка фактично безперестанно асимілює, асоціює, порівнює і протиставляє елементи мовного матеріалу і що, як би не були ці елементи відмінні між собою, вони не просто зіставляються в пам'яті, а взаємодіють один з одним, взаємно притягуються і відштовхуються й ніколи не залишаються ізольованими; така безперервна гра дії і протидії приводить врешті-решт до створення відповідної єдності, завжди тимчасової, завжди зворотної, але реальної... Таким чином, мовна система уявляється нам у вигляді широкої мережі постійних мнемонічних асоціацій, вельми подібних між собою у всіх мовців, – асоціацій, які поширюються на всі частини мови від синтаксису, стилістики, далі лексики і словотвору до звуків і основних форм вимови (наголосу, інтонації, тривалості звучання, пауз і т. ін.) [1: 30].

Асоціативним групам, як вважає услід за Ш. Баллі Б. Ткаченко, властиві різні за походженням зв'язки: «зв'язок сумежності», «зв'язок противності», «зв'язок подібності». Ці останні зв'язки дають змогу розподілити слова за синонімічними групами. Такий розподіл лексичного матеріалу властивий синонімічним словникам, яких на той час ще не було, що й утруднювало авторові виклад української

синоніміки. Характерним є те, що «Розпізнавання синонімічних висловів (пасивне – в чужій мові) і добирання їх (активне – у власному мовленні чи писанні), це є процеси природні, властиві кожному..., але повне більш-менш розроблення цілої синонімічної системи якоїсь мови – це вже справа нерядова» [8, I:12]. У цьому зв'язку вчений наголошує на значенні словників синонімів: «Синонімічні словозбори мають першу рацію свого існування саме в тім, що цю доконечну, але несвідому (в нашому разі підсвідому) роботу людського мовлення розчленують гострим знаряддям свідомої аналізи. Відносно мови, взятої загалом, вони тільки освітлюють її дійсний стан; відносно ж певної мовної одиниці, вони можуть збагачувати й витоншувати той індивідуальний добір висловних засобів, що ним вона користується із загальних дібр даної мови» [8, I:12].

У другій лекції «Слово-показник у його відносинах до інших членів синонімічної групи» мовознавець поглиблює аналіз синонімічних відношень, розглядаючи поняття *варіації значення* на матеріалі художніх контекстів, у яких саме й уточнюється це значення. «Слово-показник є найзагальніший, наймісткіший з синонімів даної групи. Що це означає? Те, що в своєму значінні він містить усі **основні прикмети**, спільні всім іншим членам групи і має **найменше прикмет**, **їм чужих**... Відносно цього основного значіння всі інші синоніми даної групи подають варіації, що їх ми з очевидністю признаємо за вивідні, другорядні; всі вони можуть міститися, як можливі відміни, в значінні слова-показника (за це ми вище й означили його, як **наймісткіший** з однорядних синонімів» [8, II:3]. Тут автор «Нарису» дискутує із Ш. Баллі з приводу необачної практики щодо визначення відношення слова-роду до слова-виду між слово-показником та іншими членами синонімічної групи: «Проте, саме отакі випадки, де нормальні, кажучи загалом, відносини членів синонімічної групи виступають з особливою ясністю і простотою (а це стоїть у зв'язку з **конкретністю** значіння даної синонімічної групи), змушують нас якнайрішучіше заперечити необережне твердження деяких теоретиків (між ними згадуваного вище Ш. Баллі) і необачну практику синонімічних словників, де між словом показником та іншими членами синонімічної групи признається відношення **слова-роду до слова-виду**» [8, II:3]. Б. Ткаченко зауважує, що окремі види, «спільними своїми прикметами належачи до одного роду, іншими прикметами **протиставляються** одне одному; при цьому «рід» стоїть в однім ряді, «види» – в другому, нижчому, в'яжучись між собою тільки **підлеглистю** спільному родові. Легко бачити, слушно зазначає мовознавець, що це рознесення членів логічної єдності по різних рядах, це упідглеглення всіх

членів даної єдності одному, нарешті, це протиставлення їх одне проти одного – все це суперечить нашому поняттю про єдність синонімічну, де є варіації єдиного слова-поняття, а не протиставлення слів одне проти одного, де слово-показник є лиш найзагальніше і наймісткіше слово в тім самім ряді, а не всезагальне, всеосяжне відносно інших слово вищого ряду [8, II:3–4]. Родову (видову) чи синонімічну роль слова варто визначати за іншим зіставленим словом, а також і його мовними функціями, які можна встановити лише з контексту. Таким чином, функція в межах синонімічної групи може бути «видовою» («аналітичною») та «синонімічною». У подальших параграфах теми розглянуто різноманітні типи варіантів слова: «емоціональні», «кількості», «якості», проаналізовано суто логічну роль слова-показника як носія основного значення та суто логічну роль антоніма в процесі аналізу синонімічних варіантів слова.

Третя лекція «Межі лексичної спільності в одноязычній громаді» розглядає проблему варіацій мовної приналежності, варіацій образних та безобразних (у термінології Б. Ткаченка). Спільність одномовної громади, на думку автора, спирається на літературну мову, що її витворює кожна культурно організована громада; вона є продукт культурного розвитку, «свідомо-організований витвір, надзвичайно складний у всіх своїх відгалуженнях, що обслуговують різні діяльності культурного суспільства (техніка, наука, мистецтво), і поставлений перед кожного члена даної мовної громади, як категорична норма, як конечна умова і ознака «високого» становища в цій громаді» [8, III:1]. Основою мовної спільності в галузі лексики, на думку мовознавця, з іншого боку, є спільність вужча – «оте первісно-спільне лексичне ядро», яке мовна громада свідомо чи несвідомо оберігає: не властиві мові елементи натрапляють на опір, зумовлений «здоровим соціальним інстинктом» [8, III:2].

Окрім семантичної сили для слова («слово в собі, в його реальному змісті») ми визначаємо емоціонально «зв'язок його з певним обсягом інших подібної приналежності слів... висловних засобів подібної приналежності, тобто з цілою мовною сферою». Таке констатування й створює загальне уявлення про мовну сферу, що до неї належить окреме слово. Мовознавець таким чином виводить визначення поняття *стиль* як «**добір висловних засобів однакової приналежності**». Стилістика ж покликана вивчати з семантичного погляду «систему (добір) висловних засобів, властивих мовній одиниці чи мовній групі в розмаїтих мовних функціях». Відчуття мовної віднесеності й формує відчуття стилю.

Б. Ткаченко наголошує на важливості

стилістичного маркування: групові та функціональні мовні відмінності, пов'язані зі стильовою віднесеністю слова: «науково-технічне», «поетичне», «вульгарне». З іншого боку, ширші означення мовної приналежності, безпосередні найменування певного стилю завжди співвіднесені з «окресленим семантичним змістом». Здійснивши диференціацію лексики, потрібно схарактеризувати основні мовні сфери – стилі, що їх вирізнятимемо. Ту ж мовну одиницю можна розглядати як носія мовних рис «постійно-групових» («мова і стиль інтелігента»), групово-функціональних («обихідна мова інтелігента»), функціональних («ораторська мова»).

Поділ груповий мовознавець здійснює за 1) класовою, територіальною та професійною ознаками (мовні особливості соціальних груп, основних діалектів, професійних сфер), зокрема професійні мови, за ремаркою автора, мають групово-функціональну співвіднесеність. 2) за ознакою «літературности» чи «нелітературности» мовлення. Зіставлення мова літературна / нелітературна соціально й локально детерміновані: місто – село, «мовлення культурне, літературне» – «мова селянська, провінційна, льокальна, діялектична», з ознакою низькості проти літературної [8, III:12]. Поділ функціональний містить три основні способи мовлення: 1) мова розмовно-побутова «обихідна» – звичайна, буденна, «фамільярна». «вульгарна; 2) мова художньо-поетична; 3) мова науково-технічна.

Четверту лекцію автор розпочинає суттєвими зауваженнями до викладу, у яких має намір пояснити «певну невідповідність у розгляді матеріалу» [8, IV:1], спричинену першочергово об'єктивними умовами: незначним обсягом «Нарису» та цілковитою новизною його в мовознавстві окресленого періоду, відсутністю систематизованого широкого огляду лексики. «Нам гадалося, що, беручись до такої відповідальної спроби, як оця наша спроба стилістичних причинків на українському мовному матеріалі, передусім належить якось заповнити означену вище прогалину. Коли й можна..., не мавши найперших основин загального лексичного світогляду, розв'язувати поточні питання словесної практики, то вже ніяк неможна вирушати з таким багажем в далекі й небезпечні мандри на розлогих полях стилістики. І тут, по-друге – важлива обставина! – спадає на увагу неоднакова наша готовність до стилістичних студій у найважливіших галузях, де виявляється одинична природа мовлення, тобто, з одного боку, в галузі лексики, з другого – синтакси» [8, IV:2].

Автор «Нарисів» зауважує, що існує помилковий погляд на слово як вияв «реальної відповідності», до якої слово стає означенням, без урахування додатку цієї реальності. Тут

Б. Ткаченко має на меті пояснити всю важливість семантики слова та розглянутих у розділі I семантичних розрядів лексики. Існує хибне намагання розглянути дійсну річ в її самостійній від слова суті. Автор зазначає, що таке знецінення слова заради його реальної відповідності є загальною схильністю «практичного» мислення, однак завданням стилістики є «пошукуючи найтонших відмінностей людської мови-мислення» поборювати цю схильність [8, IV:3]. Відмінність лексики від синтакси, другої царини стилістичної науки, полягає в тому, що «її мовним об'єктом є граматичне оформлення вислову; об'єктом немовним і zarazом єдиним реальним змістом її – відносини між речами та явищами» [8, IV:3]. І лише лексика є, як вважає автор, якщо не найперший, то найпоказовіший, найдоступніший для спостереження чинник стилістичної своєрідності. Свої погляди вчений обґрунтовує, спираючись на теорію внутрішньої форми слова О. Потебні: «Досить лише згадати наявність у слові внутрішньої («середової») форми, яка показує, що слово не є умовно-нейтральним означенням предмета, а своєрідне осмислення його в людській свідомості». З другого ж боку, групові відмінності мови ніде не виявляються так просто й наочно, як на явищах мовної віднесеності в лексиці. «Ця наочність власне в тім і полягає, що самим тільки «найменуванням» речі людина виявляє своєрідну природу свого мовлення, або навпаки, приписує себе до певної мовної групи, з властивим цій групі добром лексики. Тут поодиноке слово знаменує часом собою цілий мовний уклад, що його характеристика з синтаксичного погляду була б у кожному разі річчю не так уже простою» [8, IV:12]. Зважаючи на це, мовознавець вважав за доцільніше проілюструвати відмінності між функціональними (груповими) стилями насамперед лексичним матеріалом. Наступна частина лекції присвячена аналізу «стилів групових». Параграф 18 є зразком стилістичного аналізу художнього тексту з вкрапленням розмовного мовлення з усіма його характерними рисами: діалогічність, невираженість відношень підрядності, частотність уживання вставних конструкцій, наявність емоційно забарвленої та просторічної лексики.

Автор виокремлює в селянському мовленні окремі особливості синтаксичної структури тексту: уживання теперішнього часу замість минулого, «перемежування форм теперішнього часу з формами минулого», що надає тексту «стилістичної функції пожвавлення» [8, IV:12]. Учений відзначає також ознаки фрази, яка «здебільшого коротка, незакруглена, багата на вставні слова й речення, часом еліптично скорочена, синтаксично пов'язана нещільно. Усі ці особливості відбивають собою не затамований якимись риторичними розрахунками (тобто попередньою

оцінкою слухачевого сприймання) план емоціонально-насиченої мислі, де раптово, впереміж із поступовою розповідністю, виникають побічні спогади, почуття й міркування, перепиняючи собою головну нить оповідання» [8, IV:13]. Усі розлогі міркування автора доходять висновку, що народному мовленню властива фраза, яка є максимально простою. Однак саме в цих міркуваннях знаходимо блискучі характеристики сутності стилістичних явищ.

Поняттям «літературна мова» та «нормативність» Б. Ткаченко присвячує п'яту лекцію «Обсяг поняття «літературної мови»», яка вирізняється розлогими теоретичними коментарями автора «Нарисів» з приводу історії літературних мов, поданих у працях О. Пешковського «Объективная и нормативная точка зрения на язык» (1925) та А. Будиловича «Общеславянский язык в ряду других общих языков древней и новой Европы» (Варшава, 1892).

Б. Ткаченко висловлює свої міркування щодо умовності наукових термінів загалом та специфічної умовності, що її набуває термін «літературна мова». Саме ці труднощі пов'язані із визначенням поняття «літературна мова» через «велике багатство явно між собою відмінних способів вислову». Передусім виникає розуміння «літературної мови» як мови, властивої літературі. Однак ширшим осягом це поняття оминає означені межі й охоплює всі форми писаної мови: «Ми маємо тут на увазі технічну ніби то особливість висловлювання на письмі – те, що в цій формі вислову мовця має дозвілля якнайповніше обміркувати висловлювану річ, а потім, закріпивши її в письмових символах, оглянути знову загальним поглядом і попередньо зважити здогадних ефект її на слухача (власне, читача). Відповідна тривалість сприймання становить собою зворотну сторону цієї ж таки властивості письмового мовлення, а обидві вони укупі з умови суто-технічної виростають на доконечний засновок, що на ньому ґрунтується все незрівняне багатство так званої літературної мови – її до краю насичена синтаксична складність, лексична розмаїтість та витонченість, композиційна

доладність» [8, V:3]. Ті ж властивості літературного вислову, зазначає Б. Ткаченко, простежуємо і в усному літературному мовленні, оскільки воно ґрунтується на обміркуванні письмового першотвору. Автор зауважує, що характерні риси «літературної мови»: як організовано-синтаксична складність, лексичне багатство й різноманітність, – зумовлені саме письмовою формою, широко аргументуючи своє твердження: 1) можливість осмислення висловлюваної думки, характерна для всіх жанрів літературного мовлення; 2) багатство й різноманітність та синтаксична складність вислову залежить також і від предмета висловлювання, отже, саме найскладніші й найглибші думки викладають звичайно в письмовій формі; 3) здобуті у письмовому викладі навички (також і конкретні мовні форми) збагачують усне мовлення; 4) усі ці властивості літературного мовлення найменш характерні для тих форм, які трапляються в розмовно-літературному мовленні. Автор відзначає також особливу складність літературного письмового мовлення наукової сфери, де фраза, відбиваючи складну роботу думки, також ускладнюється багатоступеневими зв'язками синтаксичної залежності. На відміну від літературної мови, для усного розмовного мовлення характерні еліптичність, синтаксична неорганізованість, елементарність лексики, слабкий прояв нормативності, що є характерним явищем літературної мови.

Отже, у праці Б. Ткаченка «Нарис української стилістики» обґрунтовано необхідність вивчення стилістики як окремої навчальної дисципліни; сформульовано її мету й завдання, окреслено понятійний апарат; досліджено сутність і природу взаємозв'язків літературної мови з мовою індивідуальною та народно-розмовною. Засадниче поняття «літературна мова» потрактовано як продукт культурного розвитку, свідомо організований витвір, що покликаний обслуговувати всі сфери культурної діяльності суспільства; наголошено, що літературна мова є обов'язкова як категорична норма й кінцева умова для відповідного становища кожного громадянина.

Література

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли ; пер. с 3-го фр. изд. Е. В. Вентцель, Т. В. Вентцель ; ред., вступ. ст., примеч. Р. А. Будагов. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
2. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови : навчальний посібник / С. П. Бевзенко. – Київ : Вища школа, 1991. – 231 с.
3. Жовтобрюх М. А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941) / М. А. Жовтобрюх // АН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [Відп. ред В. М. Русанівський]. – Київ : Наукова думка, 1991. – 260 с.
4. Єрмоленко С. Я. Стиль / С. Я. Єрмоленко // Українська мова: Енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 824 с.
5. Лукінова Т. Борис Ткаченко – учений, перекладач, педагог [15.1. (6.ІІ) 1899 – 23 ХІІ.1937] [Текст] / Т. Лукінова // Українська мова. – 2002. – № 4. – С. 41–47.
6. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою) / С. Смеречинський. – Харків : Рад. школа, 1932. – 290 с.
7. Тарашук П. Передмова / П. Тарашук // Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. – К. : Вид-во

Соломії Павличко «Основи», 2004. – С. 6–7.

8. Ткаченко Б. Нарис української стилістики / Б. Ткаченко ; за ред. Л. Булаховського . – Харків, 1930. – Лекція I. – С. 1–20, Лекція II – С. 1–19, Лекція III – С. 1–21, Лекція IV – С. 1–17, Лекція V – С. 1–18.

9. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців / Ю.Шевельов. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2002. – 131 с.

УДК 81'25

Ю. О. Шепель

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**Особливості перекладу ліричних творів Лесі Українки М. Комісаровою
(щодо поетичного відлуння долі у творчості Лесі Українки)**

Шепель Ю. О. Особливості перекладу ліричних творів Лесі Українки М. Комісаровою (щодо поетичного відлуння долі у творчості Лесі Українки). Стаття присвячена дослідженню однієї з актуальних у мовознавстві та літературознавстві тем – перекладу поетичної спадщини Лесі Українки М. Комісаровою. Запропонований у статті підхід до перекладу художніх творів, які відображають мовно-художні особливості творчої манери поетеси, може застосовуватися у відтворенні художніх засобів інших поетів та письменників.

Ключові слова: перекладність, неперекладність, мова перекладу, художній переклад, дескриптори, аналог, еквівалент.

Шепель Ю. А. Особенности перевода лирических произведений Леси Украинки М. Комиссаровой (о поэтическом отголоске судьбы в лирике Леси Украинки).

Статья посвящена исследованию одной из актуальных в языкознании и литературоведении тем – перевода поэтического наследия Леси Украинки М. Комиссаровой. Предложенный в статье подход к переводу произведений, отражающих культурно-художественные особенности творческой манеры поэтессы, может применяться в воспроизведении художественных средств других поэтов и писателей.

Ключевые слова: переводимость, непереводимость, язык перевода, художественный перевод, дескрипторы, аналог, эквивалент.

Shepel Yu. A. Lesya Ukrainka's lyrical works peculiarities of translation by M. Komissarova (concerning the poetic echo of fate in Lesya Ukrainka's lyrics). The article is devoted to the study one of the topics that are topical in linguistics and literary criticism — the translation of the poetic heritage of Lesya Ukrainka by M. Komissarova. Proposed in the article approaches to the translation of works that reflect the cultural and artistic features of the creative manner of the poetess, can be used in the reproduction of artistic means of other poets and writers. The relevance of the article is that the issues of translation transformations, with the help of which it is possible to make the transition from original units to translation units, have recently attracted the attention of domestic, foreign literary critics and translators. Translational transformations can not do without language units that have both a content plan and an expression plan, are of a formal and semantic character, transforming both the form and the meaning of the original units.

The aim of the article is to present the cultural and artistic features of L. Ukrainka's creativity and determine the level of preservation of the author's concept in the translation of her poetry, the reproduction of artistic and visual means, intratext connections and imagery. The object of the study is the poetry of Lesya Ukrainka. The subject of the analysis is the peculiarities of translating Lesya Ukrainka's poetic works into Russian.

Keywords: rewrite, untranslatability, language of translation, artistic translation, descriptors, analogue, equivalent.

Постановка проблеми. Твори Лесі Українки перекладені на десятки мов народів світу. Найбільшим є російськомовний перекладацький доробок Лесі Українки. Твори Лесі Українки, хоч і з великими перервами, публікувалися неодноразово (всього досі виявлено 28 джерел, в яких надруковано 134 твори письменниці, в тому числі поезії і драматичні поеми). Деякі твори Лесі Українки мають по декілька версій («Contra Spem Spero!», «Надія», цикл «Сім струн», «Слово, чому ти не твердая криця», «Лісова пісня», «Вавилонський полон», «Бояриня» та цикл інтимної лірики).

Поетичним словом Лесі Українки цікавились

англійські, канадські, американські перекладачі К. Е. Б. Робертс, П. Канді, В. Кіркконел, Р. Лайвсей, В. Річ, а також українці, які народились чи жили в англomовних країнах, серед них К. Г. Андрушин, Дж. Вір, О. Івах, М. Скрипник, Р. Стойко-Лозинська [3:8]. Розглядаючи історію перекладів творів Лесі Українки, можна стверджувати, що вони є прикладом зовнішнього контакту, оскільки виконували тільки інформативну функцію.

Для вітчизняної філології важливим виявляється не лише художній переклад українською мовою російських авторів, а й переклад українського художнього слова різними мовами. Вимогою нашого часу є комплексна асиміляція знань. Отож, перекладознавство,